

Symbolika oltára v byzantskom obrade

Lucia Laudoni

19. februára 2024 ✝ Cirkev História

V antickom Grécku poznali krutú prax: ľudia žijúci na okraji spoločnosti (ťažko zdravotne postihnutí, ostrakizovaní otroci a zločinci) mohli byť rituálne obetovaní ako zástupná obeta, *sacrificium propitiatorium*. Grécky jazyk mal pre človeka núteného podstúpiť tento obrad vyhradený pojem *φάρμακος*.

Neutrum *φάρμακον* (liek, liečivý preparát, jed) je pojmu *φάρμακος* veľmi blízky. Rituálne ukameňovanie a následná smrť *personae non gratae* sa v pohanských kultúrach ospravedlňovala ako liek (*φάρμακον*) pre spoločnosť a správny krok „pre dobro komunity“ (aké „moderné“, však?).

Spasiteľná kresťanská viera odmietla tento zvrátený satanizmus, pretože Kristus je jediný *φάρμακος* (obetný Baránok, vylúčený spoločnosťou včerajška, dneška a zdá sa, že aj zajtrajška) a jediný pravý Liek (*φάρμακον*) našich duší.

Zvuková similarita gréckych slov *φάρμακος* a *φάρμακον* vytvára zaujímavú myšlienkovú reťaz. V tomto zmysle je *φάρμακον* (liek) každý kresťanský oltár. Na oltár predsa zostupuje najväčší Lekár duší i tiel, ktorý nám dáva svoje eucharistické *farmacum*.

Aké sú špecifiká oltára v byzantskom obrade, a v čom spočívajú rozdiely medzi ruskými a balkánskymi pravoslávnyimi či gréckokatolíckymi oltármi? Čím sa *mensa Dei* typická pre východorímske obradové prostredie odlišuje od oltára latinskej tradície?

Ježiš Kristus celebruje svätú liturgiu. Súčasná byzantská ikona.

Zdroj: Jim Forest / flickr.com

Oltár alebo svätýňa?

„Skutočným chrámom je oltár... Zvyšný priestor (*spatium*) je iba dotvorením oltára,“ píše stredoveký byzantský mystik Nikolaos Kabasilas, ktorý sa preslávil svojimi liturgickými exegézami.

V prvom rade si treba uvedomiť, že to, čo sa v západnom prostredí označuje ako oltár (*altare*, *altarium*, *mensa Domini*), byzantská cirkev vzťahuje na celé presbytérium – posvätný priestor za ikonostasom (u

Grékov nazývaný *βήμα*). V typikonoch východných cirkví sa pomerne často stretávame so spojením „kňaz vchádza do oltára“. Myslí sa tým, samozrejme, vstup do presbytéria, za ikonostas.

Pre zaujímavosť, termín *prezbiteriu* je v rumunskom jazyku natoľko spojený so západnou kultúrou, že pomenúva katolícku faru (*locuință unui preot catolic* – bydlisko katolíckeho kňaza). Môžete sa o tom presvedčiť v príslušnom výkladovom slovníku: <https://dexonline.ro/definitie/prezbiteriu>

Samostatne stojaca oltárna *mensa*, na ktorej sa prináša Najsvätejšia obeta, je vždy umiestnená za ikonostasom. Na gréckom Východe sa jej hovorí *αγία τραπεζα*, svätý stôl, v slovanskom svete je vžitý názov *prestol* – trón Boží (v našom článku budeme pojmy prestol a oltár používať synonymne). Pravoslávni Rumuni si zachovali latinské pomenovanie oltára (*sfânta masă* z latinského *sancta mensa*).

Východ z Výsosti

Latinská a byzantská stredoveká tradícia sa zhodujú v orientácii oltárnej časti chrámov na východ. Ide o veľmi dôležitý teologický prvok. Eпитeton „Východ z Výsosti“ („*Oriens ex alto*“) sa v stredovekej hymnografii vzťahuje priamo na Krista (vhodným príkladom je latinská antifóna *Visitavit nos Oriens ex alto* a byzantský tropár Narodenia Pána s takmer totožnou formuláciou).

Ďalšou paralelou medzi cirkvami Petra a Ondreja je stavebný materiál prestolov. Najčastejšie je ním kameň (mramor), prípustné sú aj oltáre zhotovené z dreva. Svätý Simeon vysvetľuje: „Svätý stôl predstavuje Krista, ktorý je kameňom života (*lapis vitae*) a naším základom, uholným kameňom.“

Východné oltáre prikrývajú bohato zdobené rúcha.

Zdroj: Curcan ionel / commons.wikimedia.org

Slová solúnskeho svätca cituje francúzsky patrológ Jean-Claude Larchet v monografii, ktorá vyšla v Rumunsku pod názvom *Viața liturgică (Liturgický život)*. V rovnakom duchu sa vyjadruje ruský pravoslávny teológ naturalizovaný v krajine galského kohúta Paul Evdokimov. Aj on stotožňuje oltár so samotným Spasiteľom. Všíma si gesto z kňazskej chirotonie (vysviacky), počas ktorej sa svätenec opiera čelom o svätý prestol. Evdokimov kladie tento moment do súvislosti s veršom z Evanjelia svätého Jána, kedy milovaný učeník položí hlavu na Spasiteľovu hrud':

„*Erat recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus.*“

„Jeden z jeho učeníkov, ten, ktorého Ježiš miloval, bol celkom pri Ježišovej hrudi.“ (Jn 13,23)

Nebeský Jeruzalem

Životná sila Cirkvi pramení z oltára. V byzantskom obrade má štandardne kubický tvar. *Ecclesia Orientalis* má na zreteli starozákonný predpis, podľa ktorého Hospodin prikázal Mojžišovi, aby postavil oltár s dispozíciou štvorca (*quadrum*):

„*Facies et altare de lignis acaciae, quod habebit quinque cubitos in longitudine et totidem in latitudine, id est quadrum, et tres cubitos in altitudine.*“

„Potom urobíš z akáciového dreva oltár päť laktov dlhý a päť laktov široký; oltár bude štvoruholníkový a tri lakte vysoký.“ (Ex 27,1)

Východní Otcovia odhalili aj súvislosť medzi podobou prestola a nebeským Jeruzalemom:

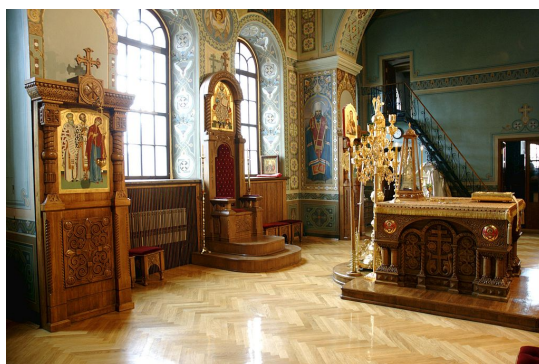
„*Et civitas in quadro posita est, et longitudo eius tanta est quanta et latitudo. Et mensus est civitatem arundine per stadia duodecim milia; longitudo et latitudo et altitudo eius aequales sunt.*“

„Mesto je postavené do štvorca: jeho dĺžka je taká istá ako šírka. Trstinou odmeral mesto a malo dvanásťtisíc stadií. Jeho dĺžka, šírka i výška sú rovnaké.“ (Zjv 21,16)

Oltár ako hrob

Západná cirkev dáva prednosť obdĺžnikovému tvaru oltára. Pamätá na hroby prvých Kristových svedkov, nad ktorými sa v kresťanskej antike konala *fractio panis*, mnohé rímskokatolícke oltáre preto pripomínajú rakvy mučeníkov.

V byzantskom *milieu* býva prestol oddelený od steny kostola a stojí samostatne, aby sa duchovní mohli vôkol neho voľne pohybovať. Za prestolom sa nachádza vyvýšené sedadlo pre biskupa – *sedes alta*.

Pohľad do presbytéria ruského pravoslávneho chrámu so zaprestolným trónom pre biskupa.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Aj napriek tomu, že oltáre grécko-ruského Východu stoja voľne a nemajú *retabulum* (tzv. zaprestolná ikona prítomná v karpatských drevených cerkvách je inšpirovaná barokovými latinskými vzormi), nikdy sa na nich neslúžilo čelom k ľudu, *ad Occidentem*.

Podobným liturgickým excesom zabráňovala najmä prítomnosť ikonostasu, existujúceho v osobitnej forme aj na románskom a gotickom Západe v podobe chórových prepážok, anglických *rood screens* a vyvýšených lektórií.

Balkánsky chaos

V balkánskych orthodoxných cirkvách sa s voľným priestorom za oltárom počíta aj kvôli veľkému krucifixu, ktorý býva umiestnený za prestolom. Nie je fixovaný k oltárnej menze a v katedrálach má takmer životnú veľkosť.

Zaprestolný kríž sa v rumunskej a gréckej pravoslávnej tradícii vynáša z presbytéria severnými diakonskými dverami ikonostasu a kladie sa do stredu chrámovej lode. Deje sa tak počas bdenia z noci Veľkého štvrtka (*Joia mare*, v rímskokatolíckej terminológii Štvrtok Pánovej večere) na Veľký piatok (*Vinerea mare*).

Atmosféru tohto obradu nám priblíži nasledovná fotografia:

https://doxologia.ro/sites/default/files/articol/2017/04/sfanta_cruce_joia_mare_denia_celor_12_evangelii_foto_ana_nechifor.jpg

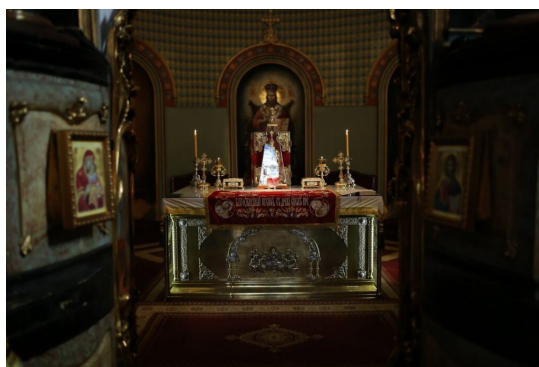
Veriaci v krajine blahoslaveného Vladimira Ghiku sú hrdí na svoje latinské jazykové a kultúrne korene. Táto skutočnosť sa prejavuje napríklad aj v tom, že tradičné rumunské kríže majú latinskú inskripciu (INRI) namiesto gréckeho nápisu INBI.

Monumentalita oltárneho kríža je pravdepodobne náhradou za sochy, ktoré byzantský obrad vylúčil z liturgickej praxe. Tento obrázok nám pomôže urobiť si lepšiu predstavu o proporcionalite oltárnych krížov v byzantsko-rumunskej kultúre:

https://doxologia.ro/sites/default/files/articol/2017/04/vizita_delegatiei_athonite_trei_ierarhi_foto_bogdan_zamfir_escu_2332_2.jpg

Pozorovateľ, ktorý je zvyknutý na západný univerzalizmus a prísny zmysel pre jednotu obsahu a formy, môže zostať prekvapený z variability balkánskych prestolov. V niektorých prípadoch nemá ďaleko k chaosu. Konečná podoba oltára závisí od vkusu a formácie kňaza, čo so sebou prináša aj mnohé negatíva.

Rumuni, Gréci a Srbi kladú na svoje oltáre aj rôzne menšie krížiky (a to i napriek tomu, že za oltárom sa nachádza veľkorozmerný krucifix), rôzne ikonky, lampady (malé olejové lampy so stojanom), relikviáre. Na oltároch balkánskych kresťanov sa môže vyskytovať aj súprava na obrady kresťanskej iniciácie – malá, bohato dekorovaná škatuľka, v ktorej sa uchováva sväté myro a štetec na myropomazanie.

Srbský pravoslávny oltár.

Zdroj: pixnio.com

Keď sedemramenný svietnik nie je menorá

Azda najvýraznejším rozdielom v štylizácii ruského a balkánskeho prestola je prítomnosť sedemramenného svietnika. Na oltároch v ruských a ukrajinských chrámoch je nevyhnutnosťou, balkánske pravoslávne cirkvi ho používajú zriedkavo.

Návštevník byzantského Božieho domu, menej zorientovaný vo východnej liturgike, môže nadobudnúť dojem, že na oltári tróni židovská menora. Aj keď pravoslávni teológovia poukazujú na istý stupeň kontinuity Kristovho ľudu a veterotestamentárnych synagogálnych praktík (patrí k nim napríklad *katapetazma* – záves nad kráľovskými dverami ikonostasu pripomínajúci oponu v jeruzalemskom veľchráme), svietnik na byzantskom prestole nemôžeme považovať za krypto-judaistický.

Prvým dôvodom je fakt, že často býva ozdobený krížom, čo je viditeľné napríklad na tomto obrázku: <https://www.istok.net/images/D/scz-061a-candelabrum.jpg> Nemá Dávidovu hviezdu, ani deväť ramien ako chanuková menora.

Nikolaos Kabasilas tvrdí, že sedemramenný svietnik symbolizuje sedem darov Ducha Svätého, iní exegeti v ňom vidia sedem sviatostí Kristovej Cirkvi alebo sedem zlatých svietnikov z Apokalypsy, uprostred ktorých sa zjavuje Syn človeka:

„Et conversus sum, ut viderem vocem, quae loquebatur mecum; et conversus vidi septem candelabra aurea et in medio candelabrorum quasi Filium hominis, vestitum podere et praecinctum ad mamillas zonam auream.“

„Obrátil som sa, aby som pozoroval hlas, čo so mnou hovoril. A keď som sa obrátil, videl som sedem zlatých svietnikov a uprostred svietnikov kohosi, ako Syna človeka, oblečeného do dlhého rúcha a cez prsia prepásaného zlatým pásom.“ (Zjv 1,12–13)

Prestol ruského typu so sedemramenným svietnikom.

Zdroj: rawpixel.com

Ďalšie rozdiely medzi oltármi balkánskeho a ruského typu

Uviedli sme, že sedemramenné *candelabra* nie sú typické pre balkánske jurisdikcie (výnimky potvrdzujú pravidlo). Balkánci majú vo zvyku umiestňovať po oboch stranách oltára dva vyššie svietniky, čo je liturgické minimum. Počet oltárnych svietnikov a lampád však variuje od farnosti k farnosti. Dve sviece odkazujú na dve Kristove prirodzenosti, trojsvietniky Svätú Trojicu.

Oltáre slovanských cirkví mimo sféry vplyvu balkánskej orthodoxy (Rusi, Malorusi) zdobia liturgické vejáre – *ripidy* s vyobrazeniami šesťkrídlych serafínov, ktoré majú svoje miesto za oltárom spolu s procesiovým krížom. Ripidy sa samozrejme používajú aj v prostredí pravoslávneho Balkánu, ale nebýva zvykom vystavovať ich za prestolom.

V niektorých byzantských chrámoch sa k oltárom umiestňujú podlahové stojany – *analoje* na liturgické knihy. Pokiaľ sa *liturgikon* (východný ekvivalent misála) nachádza na priamo na prestole, spravidla leží na

poduške.

Východorománska prax sa od tej slovanskej opäť líši. Rumunské liturgikony ležia na oltároch buď voľne, bez vankúšika, alebo sa kladú na podstavce podobné západným stojanom na misál. Tento obrázok prezradí viac: <https://doxologia.ro/sites/default/files/articol/2016/09/liturgie.jpg>

Na niektorých balkánskych oltároch nájdeme aj zvončeky. Niet pochýb, že do byzantskej kultúry prenikli z latinskej časti Európy. Zvončeky sa v Rumunskej pravoslávnej cirkvi používajú ako signálny nástroj pre veriacich, aby vedeli, kedy si majú kľaknúť (týka sa to najmä veľkopôstnej liturgie vopred posvätených darov), niekedy aj po skončení biblických čítaní a homílie.

Jedna viera, jedna Cirkev

Východná teológia je bohatá na symboliku a aj v oltárnych nohách hľadá *numinosum*. Oltár stojaci na jednej centrálnej nohe (stĺpe) nás učí, že existuje jeden Boh, jedna viera a jedna Cirkev. Štyri nohy oltára sprítomňujú štyroch evanjelistov, resp. štyri svetové strany (Cirkev rozšírená od Východu na Západ).

Svätý prestol ukrajinských katolíkov stojí na masívnom stĺpe.

Zdroj: Julianhayda / commons.wikimedia.org

Povinnou súčasťou vybavenia všetkých oltárov byzantského obradu, bez ohľadu na regionálne a jurisdikčné zvláštnosti, je *antimenzion* (plátno s ikonou snímania Pána z kríža, pečatou a podpisom biskupa, bez ktorého nie je možné celebrowať svätú liturgiu).

Na zloženom antimenzione v strede prestola leží evanjeliár. Vedľa neho je položený ručný kríž, určený na žehnanie a uctievanie si bozkom (v niektorých chrámoch býva zvykom klásť na prestol dva ručné kríže po oboch stranách evanjeliára).

Na žiadnom oltári nesmie chýbať Bohostánok (*tabernaculum* na eucharistické Dary), ktorý je veľmi často zhotovený v tvare malého kostolíka. V balkánskych monastieroch môžeme vidieť Bohostánky, ktoré sú zmenšeným modelom konkrétneho kláštorného chrámu.

Hoci oltáre byzantských sanktuárií, zjednotených s i nezjednotených s rímskym pápežom, sa v rôznych aspektoch od seba líšia, jedno majú spoločné: na každom z nich je prítomný Spasiteľ, a to hneď tromi spôsobmi: na svätom Kríži, v slovách Evanjelia a v Najsvätejšej sviatosti oltárnej.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/symbolika-oltara-v-byzantskom-obrade/>